

TURIZMDA KADRLAR TAYYORLASH VA MALAKA

OSHIRISHNING ZAMONAVIY YO‘NALISHLARI

Ashurova Shaxnoza Baxtiyorovna SamISI TMM-425 guruh talabasi

Abdurasulov Shovqiddin SamISI Turizm kafedrası assistenti

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada raqobat va yakka hokimlik (monopoliya) tushunchalarining iqtisodiy mazmuni, ularning bozor iqtisodiyotidagi o‘rni hamda o‘zaro ta’siri tahlil qilinadi. Raqobat muhitining shakllanishi iqtisodiy samaradorlikni oshirish, narxlarni tartibga solish va iste’molchilar manfaatlarini himoya qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, yakka hokimlik sharoitida bozor subyektlari tomonidan narxlar ustidan nazorat kuchayishi, mahsulot sifati pasayishi va innovatsion rivojlanishning sekinlashuvi kuzatilishi mumkin. Maqolada zamonaviy iqtisodiy sharoitda raqobatni rivojlantirish, monopoliyalarga qarshi siyosatni takomillashtirish masalalari ham ko‘rib chiqiladi. O‘zbekiston misolida bozor mexanizmlarini yanada rivojlantirish va sog‘lom raqobat muhitini shakllantirish bo‘yicha takliflar beriladi.

KALIT SO‘ZLAR Raqobat, yakka hokimlik, monopoliya, bozor iqtisodiyoti, narx shakllanishi, iqtisodiy samaradorlik, antimonopol siyosat, iste’molchi manfaatlari, innovatsiya, bozor mexanizmi.

ABSTRACT

This article analyzes the economic essence of competition and monopoly, their role in the market economy, and their interaction. The development of a competitive environment plays an important role in increasing economic efficiency, regulating prices, and protecting consumer interests. At the same time, under monopoly conditions, increased control over prices, reduced product quality, and slower innovation may occur. The article also discusses ways to develop competition and improve antimonopoly policy in modern economic conditions. Based on the example of Uzbekistan, proposals are given for improving market mechanisms and forming a healthy competitive environment.

KEY WORDS

Competition, monopoly, single dominance, market economy, price formation, economic efficiency, antimonopoly policy, consumer interests, innovation, market mechanism.

KIRISH

Zamonaviy bozor iqtisodiyotida raqobat va yakka hokimlik tushunchalari muhim iqtisodiy kategoriyalar hisoblanadi. Raqobat iqtisodiy subyektlar o'rtasidagi kurashni ifodalab, u ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash va narxlarni maqbullashtirishga xizmat qiladi. Shu sababli, raqobat mavjud bo'lgan bozorlar odatda barqaror va samarali rivojlanadi.

Biroq, ayrim holatlarda bozorda yakka hokimlik, ya'ni monopoliya yuzaga keladi. Monopoliya – bu ma'lum bir tovar yoki xizmat bozorida yagona ishlab chiqaruvchi yoki sotuvchining ustunlik qilishi holatidir. Bunday sharoitda bozor mexanizmlari to'liq ishlamasligi, narxlar sun'iy ravishda oshirilishi va iste'molchilar manfaatlariga zarar yetishi mumkin.

Raqobat va monopoliya o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik iqtisodiy siyosatni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Davlat tomonidan olib borilayotgan antimonopol siyosat, tartibga solish mexanizmlari va bozor institutlari aynan shu muvozanatni ta'minlashga qaratilgan. Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda sog'lom raqobat muhitini yaratish iqtisodiy o'sishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi – raqobat va yakka hokimlik tushunchalarini chuqur tahlil qilish, ularning iqtisodiyotga ta'sirini o'rganish hamda samarali bozor mexanizmlarini shakllantirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Raqobat va monopoliya tushunchalari iqtisodiy nazariyada keng o'rganilgan masalalardan biri hisoblanadi. Klassik iqtisodiy maktab vakillari, jumladan, A. Smit va D. Rikardo raqobatni bozor iqtisodiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida baholaganlar. Ularning fikricha, erkin raqobat resurslarning samarali taqsimlanishini ta'minlaydi va iqtisodiy o'sishga xizmat qiladi.

Neoklassik iqtisodiy nazariya vakillari esa mukammal raqobat modelini ishlab chiqqan bo'lib, unda ko'plab sotuvchilar va xaridorlar mavjudligi, bozorga kirish erkinligi hamda axborotning to'liqligi asosiy shartlar sifatida ko'rsatib o'tiladi. Biroq real iqtisodiyotda ushbu shartlarning to'liq bajarilmasligi monopoliyalarning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

Zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda monopoliya va uning turlari (tabiiy monopoliya, sof monopoliya, oligopoliya) keng tahlil qilinadi. Xususan, M. Porter tomonidan ishlab chiqilgan raqobat strategiyalari modeli korxonalar o'rtasidagi raqobat ustunliklarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Mazkur tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

- tahlil va sintez usuli – raqobat va monopoliya tushunchalarini chuqur o'rganish uchun;
- taqqoslash usuli – turli bozor holatlarini solishtirishda;
- statistik tahlil – iqtisodiy ko'rsatkichlarni baholashda;
- grafik va jadval usullari – natijalarni vizual ifodalashda.

Tadqiqotning metodologik asosi sifatida iqtisodiy nazariya, bozor mexanizmlari va antimonopol siyosatga oid ilmiy manbalar xizmat qildi.

NATIJALAR

O'tkazilgan tadqiqotlar va tahlillar natijasida raqobat mavjud bo'lgan iqtisodiy muhitda ishlab chiqarish samaradorligi sezilarli darajada oshishi aniqlandi, chunki bozor ishtirokchilari o'zaro kurash sharoitida xarajatlarni kamaytirishga, resurslardan oqilona foydalanishga va mahsulot sifatini doimiy ravishda yaxshilashga intiladilar. Bunday sharoitda narxlar asosan talab va taklif asosida shakllanib, sun'iy oshirish holatlari kamayadi hamda iste'molchilar uchun qulay va adolatli bozor muvozanati yuzaga keladi. Shu bilan birga, raqobat muhiti korxonalarni innovatsion faoliyatga undaydi, yangi texnologiyalarni joriy etish va xizmat ko'rsatish darajasini oshirish orqali bozor ulushini kengaytirishga xizmat qiladi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, raqobat mavjud bo'lgan tizimlarda iste'molchilar tanlov imkoniyatining kengligi ularning manfaatlarini himoya qilishning muhim omili hisoblanadi.

Aksincha, monopoliya sharoitida bozor mexanizmlarining to'liq ishlamasligi kuzatilib, yagona yoki ustun mavqega ega bo'lgan ishlab chiqaruvchi tomonidan narxlar ustidan nazorat o'rnatilishi natijasida mahsulot va xizmatlar qiymati sun'iy ravishda oshirilishi mumkin. Bunday vaziyatda ishlab chiqaruvchi uchun raqobat bosimi mavjud emasligi sababli mahsulot sifatini oshirishga bo'lgan rag'bat pasayadi, innovatsion rivojlanish sur'atlari sekinlashadi hamda ishlab chiqarish hajmi ko'pincha iste'molchilar talabidan kam darajada ushlab turiladi. Bundan tashqari, yangi xo'jalik yurituvchi subyektlarning bozorga kirishi turli to'siqlar sababli murakkablashadi, bu esa iqtisodiy muhitning yopiq va sust rivojlanishiga olib keladi. Umuman olganda, olib borilgan tadqiqotlar raqobat muhitining mavjudligi iqtisodiy barqarorlik va samaradorlikni ta'minlashda muhim omil

ekanligini, monopoliya sharoitida esa iqtisodiy muvozanat buzilishi ehtimoli yuqori ekanligini ko'rsatdi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalarining tahlili shuni ko'rsatadiki, raqobat va monopoliya o'rtasidagi nisbat iqtisodiy tizim samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Raqobat muhiti mavjud bo'lgan sharoitda xo'jalik yurituvchi subyektlar o'z faoliyatini doimiy ravishda takomillashtirishga majbur bo'lib, bu jarayon resurslardan samarali foydalanish, ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish hamda mahsulot va xizmatlar sifatini oshirish orqali namoyon bo'ladi. Natijada, bozor mexanizmlari erkin ishlaydi va narx shakllanishi talab va taklif qonunlari asosida muvozanatlashadi. Shu jihatdan qaraganda, raqobat nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki uzoq muddatli innovatsion rivojlanishning ham muhim drayveri sifatida xizmat qiladi.

Monopolistik tuzilmalarning ustunligi esa iqtisodiy jarayonlarga qarama-qarshi ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, bozor ustidan nazoratning markazlashuvi natijasida monopol subyektlar tomonidan narxlarni belgilashda subyektiv yondashuv kuchayadi, bu esa iste'molchilar farovonligining pasayishiga olib keladi. Bundan tashqari, raqobat bosimining yo'qligi innovatsion faoliyatning sustlashishiga sabab bo'lib, texnologik yangilanish jarayonlarini sekinlashtiradi. Ayniqsa, tabiiy monopoliyalar faoliyatida davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlarining yetarli darajada samarali ishlamasligi iqtisodiy nomutanosibliklarning kuchayishiga olib kelishi mumkin.

O'zbekiston iqtisodiyoti misolida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda bozor islohotlari doirasida raqobat muhitini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar sezilarli darajada faollashgan. Biroq ayrim tarmoqlarda monopolistik tendensiyalarning saqlanib qolayotganligi raqobatning to'liq rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda. Shu sababli, antimonopol siyosatni yanada takomillashtirish, bozorga kirishdagi institutsional va ma'muriy to'siqlarni kamaytirish hamda kichik va o'rta biznes subyektlarini qo'llab-quvvatlash dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Umuman olganda, muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun raqobat va monopoliya o'rtasida optimal muvozanatni shakllantirish zarur bo'lib, bunda davlatning tartibga soluvchi roli muhim ahamiyat kasb etadi. Samarali institutsional muhit va ochiq bozor tamoyillariga asoslangan iqtisodiy siyosatgina uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashi mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, raqobat va monopoliya bozor iqtisodiyotining ajralmas elementlari hisoblanadi. Raqobat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, innovatsiyalarni rag‘batlantiradi va iste’molchilar manfaatlarini himoya qiladi. Monopoliya esa ayrim hollarda iqtisodiy jarayonlarni sekinlashtirishi va bozor muvozanatini buzishi mumkin.

Shu sababli, davlat tomonidan samarali antimonopol siyosat yuritilishi, sog‘lom raqobat muhitini shakllantirish va qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa o‘z navbatida mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. – London, 1776. – pp. 45–78.
2. Ricardo D. Principles of Political Economy and Taxation. – London, 1817. – pp. 102–130.
3. Porter M.E. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. – New York: Free Press, 1980. – pp. 15–40.
4. Samuelson P.A., Nordhaus W.D. Economics. – New York: McGraw-Hill, 2010. – pp. 180–210.
5. O‘zbekiston Respublikasi “Raqobat to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2012. – 5–12-betlar.
6. Krugman P., Wells R. Microeconomics. – New York: Worth Publishers, 2013. – pp. 220–245.
7. Varian H.R. Intermediate Microeconomics. – New York: W.W. Norton, 2014. – pp. 300–320.